

Прегледни рад
УДК: 94:37.01(497.11)"17/18"
001.3(497.11)"17/18"
doi: 10.5937/zrffp53-44613

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА И НАУКЕ У СРБИЈИ С КРАЈА ХVIII И ПРВЕ ПОЛОВИНЕ ХIX ВЕКА

Никола М. ИВКОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Правни факултет

Небојиша М. МАКСИМОВИЋ²
Универзитет у Нишу
Правни факултет

¹ nivkovic@jura.kg.ac.rs

² nebojisa.maksimovic@gmail.com

Рад примљен: 22. 5. 2023.

Рад прихваћен: 29. 6. 2023.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ОБРАЗОВАЊА И НАУКЕ У СРБИЈИ С КРАЈА ХВИИ И ПРВЕ ПОЛОВИНЕ ХИХ ВЕКА

Кључне речи:

наука;
Доситеј;
Вук;
Велика школа;
Лицеј;
Сретењски устав.

Сажетак. У раду смо се фокусирали на период позног ХVIII и прве половине ХИХ века. Истраживањем смо уочили призму настанка српске државе и, с тим у вези, развој образовања и институционализацију науке. Настанак модерне науке у Србији можемо у фрагментима посматрати и пратити од средњег века до модерног доба. Период од ХV до ХVIII века, међутим, означио је скоро потпуну стагнацију на свим пољима, па тако и на пољу науке. Турско освајање Балкана пресекло је развој интелектуалне мисли средњег века и тиме је српски народ одвојило од европских ренесансних струјања. Савремени почетак образовања и научног развоја хронолошки је повезан са устанцима 1804. и 1815. године. Догађаји који су покренули превирања у ХVIII веку били су основа развоја образовања, а онда и науке кроз рани ХИХ век. Управо стога, посматрање развоја образовања у хронолошком периоду позног ХVIII и почетка ХИХ века открива основе модерне науке у Србији. Радом се закључује да је развој државности био тесно повезан са развојем образовања и науке, а да су кључни делатници тих процеса разумевали значај оспособљености управитеља државе и научног прогреса за настанак једне нације. Оспособљеност се у том смислу разумевала као образовни напредак појединца, а тиме и напредак заједнице.

Увод

Развој образовања и науке српског народа пратио је историјска превирања на путу остваривања пуне државности. Од доласка Словена на Балканско полуострво до оснивања модерне српске државе протекли су векови. Почетна ера у најшире друштвеном, па и образовном систему била је мешавина хришћанства, уз последичне уредбе и догме, са римским и византијским системом и правним редом (Новаковић, 1906, стр. 210). У периоду турске владавине, стагнација најширег развоја културе потпуно је угушила све покушаје просвећивања, самим тим и развоја образовања и науке. Чак је и теолошка православна мисао изгубила свој некадашњи домет, што је природна последица исламске доминације, слабљења Цркве и недовољног образовања свештенства и монаштва. Прекида се складан однос Цркве и државе, који је успостављен за време живота Светог Саве. Идеал симфоније световне и духовне власти неће се остварити у оквирима каснијих српских државних настојања (Трифковић, 2019, стр. 110). Губитак државотворности негативно се одразио и на свеукупне друштвене токове, па и на настојања ка ширем описмењавању, образовању и просвећивању управљача и народа.

Научна мисао се, почев од типично средњовековних идеја и схватања, до XVIII века очувала само у рудиментарним оквирима. Манастири, као културолошки споменици некадашњег образовања и традиције, вековима су и сами били угрожени. Црква је успела да надживи државу, али је њен утицај битно умањен. У складу са историјским и друштвено-политичким приликама, она је делила судбину државе и народа (Глушац, 2016, стр. 226). Разумевање науке, школства и писмености стога је сведено на анализирање недовољно систематизованих писаних извора и идеја. Ипак, и поред несумњиво тешког задатка, може се уочити да је развој науке, као систематизованог скупа знања са опредељеним предметом и методом, везан за осамостаљивање и стварање модерне српске државе. Под науком овде редуковано схватамо институционализацију образовања, те развој и кључне актере претече универзитетских центара у Србији. Прелазак

између два века, који је био увод у креирање државности, проткан је везом просвете, науке и успостављања нације. Као такав, на неки начин је једна врста потврде да прираштај културних вредности у једном друштву превазилази законе каузалности (Тарановски, 1922, стр. 14). Развој државе и науке у младим годинама успостављања Србије показатељ је процеса у коме последица превазилази узрок.

Крај XVIII и почетак XIX века донели су слабљење Турске. Глобални процеси оснажили су идеју стварања самосталне српске државе, а тиме и потребе за описмењавањем како народа тако и управљача. Идеја самосталности и потреба за образовањем додатно су оживели ратним успесима у периоду током 1804. и током 1815. године. Дипломатски напори да се држава оствари политиком, дипломатијом и знањем оснажили су заједницу креирања државе и развоја просвете. Како би се на прави начин уочио ток писмености, а онда и научни развој, потребно је кратко се осврнути на ток и генезу просвећивања кроз, за Србију, тамни средњи век.

Средњовековна српска наука и оштри ток европске науке

Примањем хришћанства и писма (глаголице, а потом и ћирилице), стварају се прве основе писмености и образовања у средњовековној Србији. Ови процеси оставили су трајан цивилизацијски печат на развој српског народа. Скромни културни утицаји у IX и X веку долазили су преко грчке цркве и касније преко превода византијских текстова, одломака *Библије* и богослужбених књига. Фрагменти писмености имали су у почетку само духовну основу, пошто се образовано грчко свештенство бавило црквеним образовањем и на тај начин остало издвојено од народа. Свештенство је, одвојено етничком припадношћу и језиком од народа, себе сматрало изолованим острвима у „варварском мору“ необразованог словенског становништва. Ширење писмености у приморју омогућено је захваљујући бенедиктинским манастирима и латинском свештенству (Ћирковић, 1998, стр. 398).

Аутокефалност Српске православне цркве, стечена 1219. године, поставила је нове духовне и друштвено-политичке темеље, који су омогућили развој писмености и образовања у већем формату. Догађај из 1219. године имао је велики утицај и на Свету Гору и Хиландар, који до данашњих дана чине окосницу традиционалног оквира и везе образовања, цркве и државе (Марјановић, 2011, стр. 11). Хиландар је био и уточиште првих филозофских и правних идеја утканих у Оснивачку повељу манастира Хиландара (Ивковић, 2022, стр. 34). Свети Сава је током свог боравка у Солуну наложио преписивање грчких текстова, који ће регулисати материју црквеног

и грађанског права у Србији. Потреба за већим бројем парохијских свештеника условила је њихово школовање при манастирима, који су истовремено постали и епархијски центри. Млада црквена организација морала се ослонити на сопствене снаге, па је архиепископ Сава за епископе и сараднике изабрао своје ученике, монахе из Студенице и Хиландара.

Ипак, не би се смело тврдити да су манастири и монаштво служили као једини расадник писмености у средњовековној Србији. Ту улогу имала су и „училишта“, о којима немамо много података. Учитељи су били световна лица која су обављала наставничке дужности на основу овлашћења добијених од световних или духовних власти. Ни у Србији, као ни у Византији, где је наша интелектуална елита тражила узор, црква није имала монопол на плану ширења писмености и науке. Недостатак релевантних извора онемогућава нас да дамо прецизан одговор на питање ко је имао доминантну улогу у образовном процесу – учитељи, монаси или свештеници (Ђирковић, 1998, стр. 412).

Интересантно је да се у средњем веку прави разликовање данас готово синонимних појмова. Учење и просвећивање имали су различиту конотацију у овом периоду. Док се под учењем разумевало усвајање хришћанских моралних врлина, просвећивање је представљало ширење светлости и духовно уздизање, али и усвајање знања. Учење и просвећивање се, ипак, није сводило само на морално усавршавање у хришћанском духу, већ и на прихватање сазнања из књига. Срби позног средњег века правили су разлику између теоријског и практичног знања. Ово разликовање било је плод византијског утицаја. Тако се још од доба Стефана Немање науке деле на теоријске (*видишељное*) и практичне (*дјелашељное*) (Ђирковић, 1998, стр. 402). Иако су црквени списи међу сачуваним документима свакако најбројнији, знаменитим и образованим лицима у Србији позног средњег века били су доступни и фрагменти Аристотелових списа, збирке изрека античних мудраца, па чак и прераде касноантичких дела попут *Александриде* и *Романа о Троји* (Ђирковић, 2005, стр. 212, 216).

Ипак, иако није била једина институција, мора се истаћи да је црква у овом периоду имала одлучујући утицај на све сфере друштвеног живота, како на приватни живот појединца тако и на науку. Црква је, са друге стране, била под утицајем моћне Византије. Ова комбинација креирала је специфичан верско-културни модел живота у средњовековној Србији. Приватни живот појединца, норме друштвеног делања и понашања, чак и морални оквири у којима би требало да се креће члан друштвене заједнице имали су црквени печат (Новаковић, 1966, стр. 215). Почетне тачке описмењавања кретале су од превода и читања *Светиої йисма*. Ако се сагледа шири друштвени контекст, наука је неизоставно морала имати ослонац у хришћанству. Прве примењене техничке науке имале су утицај на процес урбанизације, градњу храмова и задужбина. Комбиновањем различитих

научних дисциплина, архитектуре и примењене уметности, настајале су црквене грађевине као први облици манифестовања зналачког рада (Новаковић, 1966, стр. 215).

У Европи позног средњег века се, такође, одвијао процес преплитања науке и вере. Као што је познато, теологија је имала примат, а филозофија је свој утицај остваривала тек као слушкиња теологије. Међутим, оснивањем првих универзитета на тлу Европе у XI веку доктрина добија своја систематизована седишта, која ће одиграти кључну улогу у преношењу и утемељењу научне мисли. Већ у позном XIV веку тај број је нарастао на тридесетак, а у XVI веку се јавља и до 65 универзитета. Специфичност овог периода била је тежња за истином и врлином под духовним окриљем, али по узору на античка времена, а тек касније универзитети постају места рађања прогресивних идеја и општег напретка (Трнавац, 1998, стр. 56).

У Србији, након деценија државноправних, војних и дипломатских превирања и покушаја утемељења државне организације, прву озбиљнију образовну установу представља Лицеј у Крагујевцу, основан 1838. године. Успостављање нововековне српске државности ствара и потребу за интелигенцијом, која би могла да усмерава развој младе државе. У кратком периоду стварања и почетка рада прве високошколске научне институције у Србији, појавили су се невероватни појединци који су организовали и управљали радом Лицеја, као што је био и Атанасије Николић од 1839. године. У овом периоду штампале су се прве књиге и публикације. Комбинација старијих традиција и жеље за очувањем континуитета са новим образовним тенденцијама изродила је предлог да школска слава буде посвећена Светом Сави, па се Савиндан на Лицеју уводи као слава науке и знања. Ова идеја опстала је до данашњих дана, стварајући бар мисаони континуитет развоја филозофско-научне мисли. На тај начин поставља се и питање основа, како се развија модерна наука и који су традиционални оквири и узорни модерног образовања код нас.

Нововековна наука у Србији

Најизразитије обележје општег стања српског народа крајем XVIII и почетком XIX века су стагнација, борба за голи опстанак и огромно заостајање за европским земљама у многим сегментима. Неписменост је била изразито доминантна, а породична задруга била је основна ћелија друштва. Тек након два устанка и почетака размишљања о државности, револуција је ушла у све поре друштвеног живота. Укидање феудализма допринело је креирању основа за свеукупну еманципацију становништва. Два кључна чиниоца у том процесу били су слободан човек и посед земље. На тај начин су створени елементарни друштвени и политички оквири који су представљали

основу за напредак (Митровић, 1996, стр. 12). Осећала се и потреба да се у васкрслој Србији успостави управа као израз политичког ауторитета и политичког бића (Јовановић, 1908, стр. 6). Испоставиће се да ће креирање управе и потреба за оспособљеним кадровима бити кључни замајац при потреби за образовањем, а касније и институционализовањем науке.

Иако се кључни период развоја науке у Србији управо везује за постанак првих гимназија и виших нивоа образовања, те општи друштвени контекст стварања државе, током XVIII века постављене су основе настајања институционалне модерне науке. Крајем XVIII и почетком XIX века две кључне личности имале су пресудну улогу у креирању амбијента у којем се знање поставља на пиједестал новог државног тока. Доситеј Обрадовић и Вук Стефановић Караџић били су кључне личности у слабо развијеној и неписменој Србији тога доба. Описмењавање и визија образовања кадрова за будућу државну управу имаће изузетан значај за касније темеље високог образовања у Србији.

Доситеј Обрадовић био је кључна фигура просветне реформе и просветитељства. Кроз његов живот и дело преплитали су се духовни и световни сегменти, који су у великој мери утицали и на развој образовања и науке. Он се сматра и једним од утемељивача просвете која се ослања на разум и чини основни елемент одвајања догме и рационализма. То су били и почеци српског просветитељства које је креирао кроз турбулентни XVIII век. Рационализам је тежио одвајању духовног и световног, а Доситеј Обрадовић вешто је комбиновао разноврсне идеје и успевао да их уклопи у општи друштвени амбијент. На тај начин успео је и да практично оствари тежње ка развоју просвете и науке. Као његов најизразитији писани чин истиче се родољубива песма *Восстані Сербіе*. Снажан исказ мисаоног тока осликан је и текстом који је написао на полазишту XIX века. Давно уснула Србија била је спремна за препород и научни поход. Снажан литерарни вапај био је порука народу да је време за трајну и нераскидиву везу државе и науке. У тексту се јасно указује на повезаност знања, са једне стране, и државности, са друге стране. Временски период одбацивања Турске владавине у исто време био је предодређен за креирање нове, научне и просвећене мисли нове државе. Стихови вешто исказују потребу да се дух светосавља оживи и на некадашњим основама усклади духовно и световно. У том контексту, као први министар образовања, али и први просветитељ, Доситеј Обрадовић начинио је снажне искораке и поставио је стубове развоја образовања у XIX веку. Био је главни делатник Велике школе, а из данашње перспективе један је од кључних стубова почетног развоја образовања и науке.

Основна филозофска идеја Доситеја Обрадовића заснивала се на свемоћи разума. Идеја, усвојена на Западу, заснивала се на веровању да човек у разуму има непогрешиве смернице, те да је разум потребно ослободити

предрасуда и празноверница (Јовановић, 1991, стр. 545). Јединствена мисаона матрица просветитељства допринела је томе да теоријске закључке, донете из развијенијих делова Европе, примени у креирању јединства државе и просвете. Његов утицај осећао се током целог XIX века (Јовановић, 1991, стр. 545). Настављачи и наследници његових идеја били су неки од најзнаменитијих књижевних и политичких првака.³ Комплексне околности нове државности Доситеј Обрадовић посматрао је кроз призму најширег културолошког проблема нације. Идеја просвећености, односно, образовања, постала је кључ државног успостављања и препорода. Тако се Доситеј Обрадовић може разумети као једна од кључних фигура периода у коме су успостављене образовне институције, у коме је ширена писменост, али и периода у коме је наглашавана идеја научног прегалаштва.

Снажан печат оставио је и Вук Стефановић Караџић. Интересантно, он је био један од ученика Велике школе. Његово знање било је продукт каснијег савета кнезу да је потребно народу подарити једну врсту устава. Овај континуитет знак је круга у коме се кретала научна мисао у Србији овог периода. Између владара, који су разумели поруке свог времена, и личности, које су својим делима остављале плодове за будућност, Вук Стефановић Караџић дао је општи и посебни допринос развоју образовања и науке. Прво, опште упрошћавање језика и свођење на принцип „једно слово – један глас“. Усвојени принцип имао је велики утицај на поједностављивање и описмењавање ширих народних маса. Писменост је била неопходни предуслов и претпоставкама даљег развоја образовања и науке. Ипак, мора се напоменути да у доктрини не постоји једнозначно мишљење о његовом доприносу. Присутни су у науци и ставови да је прастара азбука код Срба била носилац традиције и дубље морално-филозофске поруке (Савић, 1998, стр. 11). Такође, поставља се и питање оригиналности литерарних списа. У том смислу, могу се разумети и разноврсна како теоријска тако и шира јавна размишљања и различитост ставова о доприносу који је Вук Стефановић Караџић имао у развоју образовања и науке. Међутим, егзактни показатељи указују на то да је упрошћавањем писма у великој мери учињен корак ка већој доступности основних симбола распознавања и разумевања језика и писма. Такође, његов велики и општи допринос огледа се у скупљању и систематизовању литерарне грађе широм Србије. Очување традиционалних записа и најширих културних домета разноврсних дисциплина, директна су последица његовог рада. На појединачном плану, Вук Стефановић Караџић допринео је и развоју

³ То се посебно односи на Јована Скерлића, Светозара Марковића и Богдана Поповића, који бар у основама реинтерпретирају идеје разума и просвећености као основним чиниоцима развоја једног друштва.

конкретних научних дисциплина, али и критичких метода посматрања као основних начина модерног разумевања науке (Атлагић, 2006, стр. 378).

Посебно значајна је мисаона основа на којој је Вук успоставио схватање нације као својеврсне духовне заједнице интелектуалних и моралних својстава (Јовановић, 1991, стр. 547). Основна разлика Доситеја Обрадовића и Вука Стефановића Караџића била је у специфичности њихове полазне тачке према националним идеалима. Док је Доситеј Обрадовић сматрао да просвећеност има универзални карактер, Вук Стефановић Караџић је идејну основу заснивао на специфичностима традиције и културних прилика. Тако је сакупљање грађе, са једне стране, постало основа описмењавања, али и поставка ка креирању јединственог националног карактера, са друге. До данашњих дана, симболи из прошлости живе као израз литерарног Вуковог рада и бастион су континуитета српске државности.

Генеза њихових настојања на неки начин се утемељила кроз оснивање Друштва српске словесности.⁴ Оснивачи друштва били су Атанасије Николић и Јован Стерија Поповић, који су идеје и мисли са Лицеја у Крагујевцу вешто посејали ради даљег институционалног ширења идеје институционализације образовања (Подгорац, 2005, стр. 329). На тај начин су, уз разлике и другачије филозофско полазиште, Доситеј Обрадовић и Вук Стефановић Караџић креирали поставку државе кроз симфонију са науком и просветом. Док се Доситеј Обрадовић ослањао на разумом успостављено културно уређење, Вук Стефановић Караџић је у традицији и историјски утканим емоцијама трагао за писменошћу и школством код Срба. Велика школа и Лицеј били су претходница систематизованих оквира стицања знања и образовања и претече данашњих универзитета.

Велика школа у Београду и Лицеј у Крагујевцу – њочешак сисџемајизоване науке

Велика школа, као претходница Лицеја, основана је у Београду 1808. године. Оснивање школе било је под великим Доситејевим утицајем. Иако веома значајна због специфичног начина организовања наставе, не постоји јасно тумачење како се може категорисати. Како се на специфичан начин креирао метод учења кроз основе, а након тога и високошколска правна знања, постоји мишљење да је Велика школа била полазна тачка високог образовања у Србији. Јединствен став око категорисања ове школе у историјским истраживањима, ипак, не постоји. Са једне стране,

⁴ Друштво српске словесности, на неки начин, претеча је Српске академије наука и уметности.

правничко образовање истиче се као кључ високошколских почетака и тенденција (Мирковић, 2008, стр. 148). Ипак, са друге стране, учење основних предмета у првим годинама указује на то да нема претходног школовања које би могло да буде показатељ да се ради о високошколском систему. У архитектонском и традиционалном смислу, Правни факултет Универзитета у Београду истиче 1808. годину као време настанка, годину када је правно образовање покренуто у Великој школи, па на тај начин бар званично отклања ове дилеме.

Значајно име у успостављању Велике школе био је и Иван Југовић (тј. Јован Савић).⁵ Иван Југовић остао је записан као један од најзнаменитијих и најобразованијих Срба свог времена (Степановић, 2008, стр. 211). Оно што је важно јесте то да он сам отклања дилему око карактера школе. Замислио ју је као посебну школу правничког усмерења, која би требало да врши функцију оспособљавања чиновника и службеника нове државе (Степановић, 2008, стр. 216). Школа је заиста од оснивања озбиљно замишљена и организована. Подржана од Карађорђа, а утемељена личним ангажманом Доситеја Обрадовића, постала је темељ настојања да се научно подржи креирање државне управе.

Говори Карађорђа и Доситеја Обрадовића били су прави показатељ великих очекивања од научног оплемењивања полазника, који би се касније старали о државним пословима. Карађорђе је указао на диспропорцију војног и државног умећа, разуме се, у корист већег знања ратовања од знања управљања. Сматрао је да када научимо управљати, да ћемо и државотворно стајати боље. Карађорђе је то потврдио вербално и делатно, па је финансијама помогао устројство и рад школе. Доситеј је, са друге стране, беседио у славу Бога и науке. Истовремено, он је полазницима и присутнима одржао и прво предавање. Наводио је да ће ученици који постану богољубиви, правдољубиви и просвећени донети добро и држави и народу (Степановић, 2008, стр. 216). Први ученици били су позната имена тога времена, међу њима и Алекса, Карађорђевићев син, Вук Стефановић Караџић, али и многе друге истакнуте старешине са својим потомцима. Први учитељ био је Иван Југовић, који је у почетку предавао све предмете и носио, како идејно тако и практично, визију школства у Србији.

Развој науке ишао је под руку са развојем и циљевима националног јединства. Посебно се то огледа са циљем сједињавања српских војних снага у Србији и Црној Гори, које се некако поклапало са тежњама за осамостаљивањем и оспособљавањем за управљање слободним територијама. Посебно су се тим идејама истицали Доситеј Обрадовић, Иван Југовић, Стефан Живковић Телемак и Божидар Грујовић (Степановић, 2008, стр. 228).

⁵ Право име оснивача Велике школе било је Јован Савић, а у историјским прегледима остао је углавном познат по псеудониму Иван Југовић.

Ипак, већ у другој години рада Велике школе уследиле су турбуленције на друштвеном плану које су утицале и на заустављање развоја науке. Нејединство и раздор српских старешина на војном плану утицали су на кризу ширих друштвених размера (Ђоровић, 2006, стр. 210). Војни слом условио је прекид рада школе и рада на успостављању државе. Ипак, иако се чинило да је сломом Првог српског устанка све изгубљено, он је само поставио темеље за нове почетке. Иако је распадом прве револуционарне идеје утихнула и идеја развоја високог школства и науке, ипак је постављена идејна матрица, што би значило да ће се наредних година и у складу са друштвено-политичким околностима успоставити нова држава и наука. Од тренутка оснивања Велике школе живи мисаона потреба да државом управљају оспособљени кадрови, па доктрина и управа од тог периода иду заједничким правцем развоја.

На овој идеји, скоро три деценије доцније, у Крагујевцу, новом престолном граду, успостављен је Лицеум Књажевства Србског. Под новим владаром, Лицеј је отишао корак даље и темељно се усредсредио на највише нивое знања. Школовање на Лицеју било је условљено завршетком претходних нивоа образовања.⁶ Лицеј је основан указом кнеза Милоша, који је уједно дао допринос финансијама, организацији и самом функционисању претече модерног српског универзитета. Оно што је још важније, прве године означиле су изучавање *крунске* науке. Почетне године обележене су филозофским проучавањима, али и истраживањем опште историје, математике, статистике Европе (Љушић, 1998, стр. 3). Интересовање се јавља и за поједине правне предмете, и то као одраз свестранијег и преданијег државотворног приступа. Један од професора био је и Јован Стерија Поповић, који се у ширим дискусијама све више сматра првим професором права у Србији. Његов уџбеник *Природно њраво*, креиран као помоћно наставно средство, иако под великим утицајима доминантних западноевропских праваца, данас је светао пример високих научних домета с почетка XIX века.

Организација Лицеја била је у великој мери озбиљнија него организација Велике школе. У прилог овој тврдњи иду чињенице о организацији наставе, уписа, избора професора, али и донети које су остварили студенти и наставници ове институције. Неки од првих професора бирани су на јавним конкурсима, како би се одредили најбољи и најспособнији међу ученим лицима и углавном су потицали из Хабзбуршке монархије. Студенти су категорисани, па су чак додељиване и стипендије појединим

⁶ За разлику од Велике школе, у којој се као услов постављало само умеће писања и рачунања, Лицеј је имао озбиљније критеријуме за пријем. На тај начин је успостављен озбиљнији научни приступ и могућности виших нивоа знања, што је био уједно и корак ка озбиљнијем систематизовању и проучавању наука.

категоријама (Љушић, 1998, стр. 8). Предност су имали домаћи студенти, што је био израз жеље да се образује сопствени кадар. Норме које су одређивале креирање односа на новој високошколској установи написане су према највишим стандардима организације тадашњих европских универзитета. Правила су у најширем културолошком опсегу углавном долазила из суседне Хабзбуршке монархије. Подручје данашње Војводине постало је расадник учених лица која долазе у ослобођене крајеве да преносе и стварају нове научне домете.

Аустроугарска је, поред друштвених и културних утицаја, извршила и велики утицај на развој првих модерних научних настојања током раног XIX века. Образовани у Аустрији, млади Срби са великим ентузијазмом долазе у Кнежевину Србију. Значајна личност у овом процесу био је Атанасије Николић, први ректор Лицеја. Великан почетака научне мисли у Србији афирмисаће тезу да без обзира на друштвено-политичке околности и могућности времена, изузетни појединци својим прегалаштвом пресудно утичу на шире друштвене процесе. Делатност Атанасија Николића, поред заслуга за рад Лицеја, сведочи и о повезаности науке, просвећености и ширих друштвених подухвата који настају као последица етике рада и поштовања научних метода. Он је био свестан значаја науке за отаџбину. Своју визију доласка у Крагујевац и каснију делатност на организовању разноврсних доприноса развоју научних сазнања образлагао је добронамерним идејама у јавном интересу. Наука и истина биле су водиља животним, научним и отаџбинским принципима, који ће обележити читаву његову биографију (Николић, 2002, стр. 17).

Ипак, до доласка Атанасија Николића у Крагујевац било је неопходно извршити много напора како би се испунили темељни услови за развој науке. Њеном конкретном и делотворном развоју пресудно су допринели осамостаљивање Србије и правни прописи који су на том путу издејствовани и усаглашени. Један од најважнијих био је Хатишериф из 1830. године. Овај акт, заједно са каснијим ферманом из 1833. године, главни је предуслов формирања културних институција. Ови акти, извојевани војним и дипломатским борбама, омогућили су формално оснивање гимназије, штампарије и позоришта (Марковић, 2021, стр. 49). Ови предуслови били су неопходне претпоставке како би се уопште разматрало увођење у више токове научног прогреса. Након деценија борби и постепених, али сигурних дипломатских корака, овим актима ударени су темељи могућности Србије да значајније уређује унутрашње односе. На тај начин стекли су се услови да се нормирају шири државни послови и функције, да се школује кадар и да се креирају научни стандарди на образовним институцијама. Пре формирања Лицеја, друштвене прилике рефлектовале су својеврсну друштвено-политичку борбу, која је окончана доношењем Сретењског

устава из 1835. године, а потом и тзв. Турског устава, издатим исте године када је формиран Лицеј.

Буна која је претходила доношењу устава имала је за циљ да ограничи кнеза (Гавриловић, 1906, стр. 344). Писање и доношење првог устава Србије дубоко је проткано ширим друштвено-политичким збивањима прве Милошеве владавине. У складу са Карађорђевићевим разматрањима о недостатку вештих (учених) људи за управљање Србијом (Степановић, 2008, стр. 216), или Вуковим препорукама новом владару да народу треба дати правицу-конституцију, данас највиши правни акт (Аврамовић, 2010, стр. 41), устав би, у крајњој линији, био научни исказ свих војних тежњи креирања нове државе кроз два динамична века. Ове научне домете потврђује више чињеница. Димитрије Давидовић, редактор Устава, био је изузетни познавалац ширих научних дисциплина. У исто време, проучавајући Устав САД-а и доприносећи обавештености народа кроз наставак издавања својих новина код нас, Димитрије Давидовић је на неки начин спајао науку и шире просвећивање. Милош Обреновић је и у годинама пре усвајања Устава учитељу свога сина налагао преводе правних аката, који би му били од користи при креирању позитивних решења младе државности (Аврамовић, 2010, стр. 62). Целокупни амбијент показивао је једну атмосферу комбиновања политичке умешности, знања и образовања како би се остварили они неопходни услови за формирање целовитих функција државе.

Формирање Лицеја израз је пуне повезаности младе државе и науке. Визије Карађорђа, Доситеја Обрадовића и Вука Стефановића Караџића о неопходности образовања бирократског кадра за потребе управе, најпотпуније су остварене одлуком Милоша Обреновића да оснује Високу школу у свом престоном граду. Писма, списи и одлуке о оснивању Лицеја откривају сву тежину настанка и организовања ове институције. У исто време они откривају и решеност да наука буде водиља у оспособљавању нових, управних кадрова. Долазак Атанасија Николића у Крагујевац и његово именовање за првог ректора, који се могу пратити кроз доступну документацију и писма, показују, опет, решеност да се успостави кључно научно светилиште (Марковић, 2002, стр. 71).

На Лицеју су се школовали многи млади нараштаји, који ће касније бити перјанице успостављања модерне државне управе. Потребе државе условиће њено измештање у Београд. Одлуку је пратило и истовремено премештање престонице из Крагујевца у Београд, па се уз државну администрацију преселила и научна „престоница“. Семе добре наде, посејано на Лицеју, наставиће да даје плодове и у новом седишту, и то несмањеним интензитетом. Покренуто је оснивање нових друштава, уз специјализују научних поља, а методика научног истраживања и учења постала је све озбиљнија и усклађенија са западним узорима.

Српска филозофска мисао већ у првој половини XIX века успева да ухвати прикључак за европским тенденцијама. Ђаци који су почетне кораке правили на Лицеју, захваљујући подршци државних структура, одлазили су на универзитете широм Европе, одакле су доносили нове идеје и напоре да се наука и државна управа додатно модернизују. Један од њих био је и Димитрије Матић. Као један од првих *лицејаца*, а захваљујући државној стипендији, школовао се у Немачкој, а научни пут који је започео у Крагујевцу наставио је у Хајделбергу и Лајпцигу. Радио је у Државној управи и на Лицеју у Београду, оставивши блистав пример развоја науке и државне управе кроз XIX век. Након школовања на Лицеју и државне подршке при школовању у иностранству, успео је да оствари свој пут у државној администрацији. Радио је у највишим судским инстанцама модерне државе, а касније и у Државној управи. Био је оснивач значајних организација и учесник преломних историјских догађаја, који су обележили пут до коначне и признате међународне независности Србије. Оно што је још интересантније јесте то да су новине пратиле и поздрављале све успехе *лицејаца*. Новине које је у Крагујевцу основао Димитрије Давидовић са великом пажњом пратиле су и усмеравале друштво ка поштовању знања и образовања. Сваки искорак и остварење идеје да Лицеј буде место за обуку кадрова нове државе, у великој мери је поздрављан и слављен путем новина.

Међутим, у научном пољу није било увек јединства. Још од средњег века у филозофији се, као темељној науци, преплитала двострукост основне оријентације; европеизација са даљом тежњом ка космополитизму, чији је носилац био Доситеј Обрадовић и супротна, која је изражавала тежњу да се више очува изворни језик, идејна визија традиционализма и посебности. Иако је Доситеј Обрадовић несумњиво обележио једну епоху, живећи у сећањима као путовођа једног народа и његове науке (Савић, 1998, стр. 87), јединственог уважавања није увек било. Ни Вук Стефановић Караџић није био прихваћен и подржан у настојањима да прикупи, систематизује, сачува и упрости народну реч. Неслагања и неразумевања била су присутна и при формирању, уздизању и финансирању највиших нивоа знања и образовања, иако су постојали напори, па и пропагандни (путем тада постојећих новина), да се подрже и представе успеси учења. Ови искази у науци су присутни и данас, у мањој или већој мери, а извориште имају у почетним данима модерне српске науке.

Поделе које су се у науци назирале у периоду почетних година XIX века нису биле конструктивне. Велика раздвојеност између различитих праваца посматрања објективне стварности утицала је на то да многе знамените личности, институције и организације остану на маргинама. Посматрање историјских чињеница и научног развоја на неки начин показатељ су и националних карактерних црта које су остале до данас

присутне. У извесном смислу, поглед на посматрани историјски период и указивање на чињенице које су обележиле важну епоху у Србији показатељ су цикличног понављања историје и тешкоћа утемељењу новина, које су истицали многи историчари и филозофији, пре свих Никола Макијавели (Макијавели, 2003, стр. 54). Склоност индивидуализму и немогућност заједничког делања, изазови са којима се сусрећу прве институције и први носиоци идеје просветитељства остају и до данас опомена, како би се грешке учињене некада, бар умањиле, ако не и да би се потпуно избегле (Јовановић, 1991, стр. 581).

Ипак, посматрајући развој науке и институција на прелазу два века, остаје фасцинантно колики је пут пређен за кратко време. Чињеница је да су устаничке или револуционарне идеје биле усмерене ка потреби константног учења и оспособљавања кадра за управљање. Такође, јасна је и визија новог владара да тек ослобођену државу описмени и развије у смеру модерних држава Европе. На то јасно указују доступни документи, говори и институције које су у овом периоду осниване. Наука која је пратила ток успостављања и развоја младе државе требало би и у данашњем систему вредности да представља идејну матрицу креирања државног уједињења. Само објективна и чињенична посматрања, која леже у основама наше државности, могу да понуде одговоре на питања која вековима стоје пред српским народом. Развој науке на прелазу два турбулентна века и успостављања државности, показатељ је и доказ да је ово могуће и у кратком временском интервалу.

Закључак

Настанак модерне српске државе прожет је развојем науке као основне компоненте успостављања модерне управе. Државници су схватили да, поред силе, мора постојати и разум, који ће усмерити правац функционисања младе државе. Од Карађорђа се већ покрећу механизми креирања и успостављања научних основа. Са тим циљем основана је и Велика школа, као претеча највишег нивоа образовања и неговања науке. Околности времена и политички догађаји утицали су на померање тежишта највишег система научног образовања и рада у нову престоницу – Крагујевац. Крагујевац је постао ново место почетка и креирања највиших степена знања. Наука која се неговала на Лицеју, ипак, била је последица времена и разумевања, како претходног владара тако и знаменитих личности. Доситеј је својом визијом покренуо читав један процес, усмеривши га на добробит нове државе и генерација које долазе. Вештим креирањем идеје духовног и световног јединства, те савременим идејама чији је био поборник, успео је да постави темеље каснијег развоја науке. Вук Стефановић Караџић је,

са своје стране, успео да упрости и унесе нови метод посматрања науке. Творац новог система писмености усмерио је своју визију ка најширим културолошким дометима. Критички сегменти научног посматрања и посматрање друштвених појава на овај начин постали су тековина коју баштинимо од великана из Тршића. Дипломатска умешност Милоша Обреновића и разумевање друштвених потреба дали су нови импулс научног развоју. Кнез је схватио значај оспособљености лица који раде послове за потребе државне управе. Отварање Лицеја омогућило је долазак српске интелигенције из крајева северно од Саве и Дунава, што је битно утицало на образовни ниво у Србији тог времена. Атанасије Николић, први ректор, својим примером и делом прави је показатељ метода и рада на добробити једне нације. Носиоци идеје научног рада и делања, који су на неки начин заборављени у политичким превирањима XX века, требало би да задобију важно место у историјским читанкама и уџбеницима. Кроз светле историјске примере оставили су печат образовања, науке, одрицања и пожртвовања у темељима државности Србије.

Литература

- Аврамовић, С. (2010). Сретењски устав – 175 године после. *Анали Правног факултета у Београду*, LVIII (1), 36–65.
- Атлагић, М. (2006). Допринос Вука Стефановића Караџића помоћним историјским наукама. *Баштина*, 20 (2), 364–378.
- Гавриловић, М. (1906). Суспендовање првог српског устава фебруар–март 1835. године. *Архив за правне и друштвене науке*, I (1/6), 342–347.
- Глушац, Ј. (2015). *Српска православна црква у српској десетини* (необјављена докторска дисертација). Филозофски факултет, Београд.
- Ђурић, М. (1997). *Историја хеленске етике*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ивковић, Н. (2022). *Грађанска нејослушност и остваривање људских права* (необјављена докторска дисертација). Правни факултет, Крагујевац.
- Јовановић, А (1908). Суд и власти Карађорђева доба. *Архив за правне и друштвене науке*, I (1/6), 342–347.
- Јовановић, С. (1991). *Из историје и књижевности*, I. Београд: БИГЗ.
- Јовановић, С. (1991). *Из историје и књижевности*, II. Београд: БИГЗ.
- Љушић, Р. (1988). Од Велике школе до Лицеја (1808–1808). У: Д. Татић (прир. и ур.), *Универзитет у Београду 1838–1988* (4–10). Београд: Универзитет у Београду.
- Макијавели, Н. (2003). *Владалац*. Београд: ИП књига.
- Марјановић, Д. (2011). Нови правци у истраживању аутокефалије српске цркве у XIII веку. У: С. Душанић (прир. и ур.), *Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*. Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци.

- Марковић, Д. (2021). *Професори и слушајтељи Лицеума Књажества Србској у Крагујевцу*. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.
- Мирковић, З. (2008). Правне студије крајем XVIII и почетком XIX века и Београдска Велика школа 1808–1813. године. *Анали Правној факултету у Београду*, LVI (1), 126–149.
- Митровић, А. (1996). Србија у новом историјском добу. У: Т. Подгорац (прир. и ур.), *Пола века науке и технике у обновљеној Србији: 1804–1854* (11–18). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.
- Николић, А. (2002). *Биографија верно својом руком најисана*. Београд: Српско друштво за историју науке – Савезни завод за интелектуалну својину.
- Новаковић, С. (1906). Средњовековна Србија и Римско право. *Архив за правне и друштвене науке*, I (1/6), 342–226.
- Новаковић, С. (1966). *Из српске историје*. Нови Сад: Матица српска.
- Подгорац, Т. (2005). *Од поука прошлости ка савременим стремљењима, њоводи и одјеци*. Крагујевац: Аутор.
- Савић, С. (1998). *Почеци теорије и филозофије права у Срба*. Бања Лука: Правни факултет – Центар за публикације Бања Лука.
- Степановић, М. (2008). Јован Савић (Иван Југовић) – Оснивач Велике школе у Београду и утемељивач високог школства у Срба. *Норма*, XIII (1–2), 211–232.
- Тарановски, Ф. (1922). Задатак и метод историје права. *Архив за правне и друштвене науке*, III (XX), 3–6.
- Трифковић, С. (2019). Српска црква као политички чинилац, 1557–1848. У: В. Чоловић, В. Џомић, Ц. Ђурић, М. Станић (прир. и ур.), *Државно-црквено право кроз векове* (109–121). Београд: Институт за упоредно право.
- Трнавац, Н. (1998). Заборављени универзитети – апсурди институционализације и деперсонализације универзитетског особља. У: С. Танасијевић (прир. и ур.), *Од Лицеја до савремене универзитетске и универзитетске будућности* (55–57). Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу.
- Ђирковић, С. (1998). *Работници, војници и духовници*. Београд: Equilibrium.
- Ђирковић, С. (2005). *Срби у њозном средњем веку*. Београд: Идеја.
- Ђоровић, В. (2006). *Историја Срба*. Пирот: Pi-press.

Nikola M. IVKOVIĆ

University of Kragujevac
Faculty of Law

Nebojša M. MAKSIMOVIĆ

University of Niš
Faculty of Law

Historical Development of Education and Science in Serbia from the Late 18th Century and the First Half of the 19th Century

Summary

The work focuses on the period of the late 18th and early 19th centuries. The research observes the prism of the emergence of the Serbian state and carefully considers the development of science. The emergence of modern science in Serbia can be observed and followed in fragments from the Middle Ages to the modern era. The period from the 15th to the 18th century, however, marked almost complete stagnation in all fields, including science. The Turkish occupation interrupted the development of the intellectual thought of the Middle Ages and thus separated the Serbian people from the continuity of thought ideals. The beginning of modern scientific development is chronologically connected to the uprisings of 1804 and 1815. The events that triggered the turmoil in the 18th century were the basis for the development of science and its highest level through the early 19th century. Precisely for this reason, observing the development of science in the chronological period of the late 18th and early 19th centuries reveals the foundations of modern education in our country. In order to understand and perceive the context, the paper also refers to earlier periods of Serbian statehood and science. The paper concludes that the development of statehood in Serbia was closely related to the development of science and that the key participants in those processes understood the importance of the qualifications of state administrators and the very creation of a nation. Competence, in that sense, was understood as the scientific progress of an individual and consequently of the community.

Keywords: science; Dositej; Vuk; Great School; Lyceum; Sretenje Constitution.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).